

UCHWAŁA

składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego

Dnia 12 września 2018 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

Prezes SN Dariusz Zawistowski (przewodniczący)
SSN Teresa Bielska-Sobkowicz
SSN Dariusz Dończyk (sprawozdawca)
SSN Jacek Gudowski
SSN Wojciech Katner
SSN Agnieszka Piotrowska
SSN Bogumiła Ustjanicz

Protokolant Iwona Budzik

w sprawie z powództwa Parafii Rzymskokatolickiej p.w. (...) w M.
przeciwko Skarbowi Państwa - Wojewodzie (...)
o zapłatę,
po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym
w dniu 12 września 2018 r.,
przy udziale prokuratora Karola Künstlera, delegowanego do Prokuratury Krajowej,
zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Najwyższy
postanowieniem z dnia 7 grudnia 2017 r., sygn. akt II CSK 120/17,
do rozstrzygnięcia składowi powiększonemu tego Sądu,

"Czy parafiom Kościoła Rzymskokatolickiego, położonym na terenach byłego zaboru pruskiego, od których Państwo przejęło nieruchomości na podstawie ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87 ze zm.), przysługiwała legitymacja czynna do wystąpienia z roszczeniami regulacyjnymi (art. 61 ust. 1 pkt 1 i 2 w zw. z art. 63 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r., o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (jedn. tekst: Dz. U. z 2013 r., poz. 1169 ze zm.)?"

podjął uchwałę:

Parafiom Kościoła Rzymskokatolickiego położonym na terenie zaboru pruskiego, które po pierwszej wojnie światowej znalazły się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej, przysługuje uprawnienie do wystąpienia z roszczeniami przewidzianymi w art. 61 w związku z art. 63 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (jedn.tekst: Dz.U. z 2018 r., poz. 380), dotyczącymi nieruchomości będących wcześniej własnością katolickich gmin kościelnych.

UZASADNIENIE

Zagadnienie prawne przytoczone na wstępie powstało przy rozpoznawaniu skargi kasacyjnej pozwanego Skarbu Państwa - Wojewody (...), wniesionej od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...) z dnia 14 września 2016 r. w sprawie, w której powódka Parafia Rzymskokatolicka p.w. (...) w M. wniosła o przyznanie od pozwanej Agencji Nieruchomości Rolnych na rzecz powódki odpowiednich nieruchomości zamiennych w zamian za nieruchomości przejęte przez Skarb Państwa, zapisane w księdze wieczystej nr (...) Sądu Grodzkiego w K. oraz w księdze wieczystej M., tom III, wykaz 87, i w tym celu o zobowiązanie pozwanej Agencji do wskazania odpowiednich nieruchomości zamiennych, ewentualnie o przyznanie od pozwanego Skarbu Państwa - Dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w P. lub Starosty K. odpowiednich nieruchomości zamiennych, i w tym celu o zobowiązanie pozwanego do wskazania tych nieruchomości, ewentualnie o zasądzenie od pozwanego Skarbu Państwa - Starosty K. (następnie Wojewody (...)) odszkodowania w kwocie 697 000 zł z odsetkami ustawowymi od dnia wniesienia pozwu.

Wyrokiem z dnia 22 kwietnia 2015 r. Sąd Okręgowy w P. zasądził od pozwanego Skarbu Państwa - Wojewody (...) na rzecz powódki kwotę 697 000 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 15 lipca 2011 r. i oddalił powództwo w stosunku do pozostałych pozwanych.

Sąd Apelacyjny w (...), po rozpoznaniu apelacji pozwanego, wyrokiem z dnia 14 września 2016 r. zmienił zaskarżony wyrok Sądu pierwszej instancji w zakresie odsetek, oddalając powództwo o ich zasądzenie za okres od dnia 15 lipca 2011 r. do dnia wydania tego orzeczenia, i ustalił, że powódce należą się odsetki ustawowe od dnia 15 września 2011 r., oraz oddalił apelację w dalszej części.

Sądy obu instancji ustaliły, że Parafia Rzymskokatolicka p.w. (...) w M. posiada osobowość prawną, zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 5 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (obecnie: jedn. tekst: Dz.U. z 2018 r., poz. 380 - dalej: „ustawa z dnia 17 maja 1989 r.” albo „u.s.p.k.k.”). Należy do Diecezji K. i została erygowana w XIII w. Powódka była właścicielem nieruchomości zapisanej w księdze wieczystej nr (...) Sądu Rejonowego w K. o pow. 41,9142 ha oraz nieruchomości zapisanej w księdze wieczystej M., tom III, wykaz 87, o pow. 4,1650 ha.

Na podstawie orzeczenia Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydział Rolnictwa i Leśnictwa w K. z dnia 13 sierpnia 1958 r. postanowiono przejąć własność nieruchomości Kościoła Katolickiego w M. na rzecz Skarbu Państwa bez odszkodowania, tj. część opisanej nieruchomości rolnej, po wyłączeniu parcel 36, 37 i 318/55, o łącznej pow. 2,3031 ha, oraz nieruchomość rolną, oznaczoną hipotecznie M. tom III wykaz 87, o pow. 4,1650 ha. Przejęcia tych nieruchomości dokonano w 1950 r., zgodnie z ustawą z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz.U. Nr 9, poz. 87 ze zm. - dalej: „ustawa z dnia 20 marca 1950 r.” albo „ustawa o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki”). Nieruchomości te stanowią obecnie własność osób fizycznych, Skarbu Państwa i Gminy K. Nieruchomości objęte wnioskiem regulacyjnym powódki były nieruchomościami rolnymi. Nie pozostawiono powodowej Parafii gruntów stanowiących gospodarstwo rolne proboszcza, o jakim mowa w art. 4 ust. 2 ustawy z dnia 20 marca 1950 r.

Powódka złożyła w dniu 16 maja 1990 r. wniosek do Komisji Majątkowej o wszczęcie postępowania regulacyjnego na podstawie art. 61 - 63 u.s.p.k.k. z uzasadnieniem, że zabrane jej nieruchomości stanowiły dobra beneficjalne, które

nie podlegały przejściu na własność Skarbu Państwa na podstawie ustawy z dnia 20 marca 1950 r. Komisja Majątkowa przeprowadziła postępowanie regulacyjne i orzeczeniem częściowym z dnia 25 sierpnia 1998 r. przyznała powodowej Parafii, w stanie wolnym od obciążeń, własność nieruchomości zamiennej stanowiącej działkę o nr 102/1 o pow. 25,40 ha oraz wskazała, że orzeczenie to nie wyczerpuje roszczeń powódki zgłoszonych w postępowaniu regulacyjnym. Wartość rynkowa nieruchomości przejętych przez Skarb Państwa objętych dawnymi księgami wieczystymi nr (...) i M., tom III, karta 87, wynosi kwotę 1 642 000 zł, a wartość rynkowa prawa własności nieruchomości przyznanej powódce - według stanu na dzień 25 sierpnia 1998 r., z uwzględnieniem jej obecnego przeznaczenia i cen aktualnych na dzień 24 kwietnia 2013 r. - kwotę 945 000 zł. Wartość roszczenia regulacyjnego wynosi więc kwotę 697 000 zł.

Sądy obu instancji stwierdziły, że Katolicka Gmina Kościelna w M. i Parafia Rzymskokatolicka p.w. (...) w M. są podmiotami tożsamymi. W M. nie istniała jakakolwiek inna katolicka gmina kościelna, która mogłaby być właścicielką majątku objętego wcześniej wymienionymi księgami wieczystymi.

Podstawę żądania powódki stanowiły art. 61 - 63 u.s.p.k.k. w zw. z art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 16 grudnia 2010 r. o zmianie ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2011 r. Nr 18, poz. 89 - dalej: „u.zm.”), regulujące tzw. postępowanie regulacyjne. Powódka zachowała termin przewidziany w art. 62 ust. 3 u.s.p.k.k. oraz termin określony w art. 4 ust. 2 u.zm. do wystąpienia z wnioskiem o wszczęcie postępowania regulacyjnego oraz o zasądzenie roszczenia.

Rozpoznając podniesiony przez pozwanego zarzut braku legitymacji czynnej powódki, Sądy - odwołując się do art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. - przyjęły, że wykazała ona własność przejętych nieruchomości. Określenie „Katolicka Gmina Kościelna w M.”, figurujące w dawnych księgach wieczystych, i „Katolicki Kościół w M.”, użyte w orzeczeniu z dnia 13 sierpnia 1958 r., oznaczają powodową Parafię. Treść wpisów prawa własności w księgach wieczystych wynikała z obowiązującego w czasie ich dokonania prawa niemieckiego, według którego zwrot „gmina kościelna” oznaczała parafię jako terytorialną instytucję kościelną, które „Pruskie Ogólne

Prawo Krajowe” (*Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*) z 1794 r. uznało za organizację posiadającą zdolność prawną oraz mającą możliwość prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie zarządzania majątkiem kościelnym i objęło je obowiązkiem podatkowym. Po 1945 r. w judykaturze uznawano parafię za kościelną osobę prawną. Parafia jest podstawową jednostką terytorialną kościoła (kan. 216 § 1 i 3 k.p.kan z 1917 r.); wyrażenie „parafia” oznacza także parafian, czyli ogół wiernych, nad którymi proboszcz wykonuje duszpasterstwo, oraz kościół parafialny, beneficjum proboszczowskie i urząd proboszcza. Z tych względów Katolicka Gmina Kościelna w M. oznacza powodową Parafię. W judykaturze przyjmowano, że parafie są właścicielami majątku kościelnego niezależnie od tego, jakiemu celowi majątek ten służył według prawa kanonicznego. Dla uznania legitymacji czynnej powódki ma też znaczenie art. 72 u.s.p.k.k. stanowiący podstawę do retroaktywnego uznania osobowości prawnej kościelnych osób prawnych, w tym powodowej Parafii.

Uwzględniając dokonane w sprawie ustalenia, Sądy uznały za uzasadnione żądanie przyznania powódce odszkodowania, ustalonego według przepisów o wywłaszczaniu nieruchomości, na kwotę 697 000 zł.

W skardze kasacyjnej pozwany Skarb Państwa zarzucił m.in. naruszenie art. 61 ust. 1 pkt 2 w zw. z art. 63 ust. 1 pkt 1-3 u.s.p.k.k. przez ich niewłaściwe zastosowanie, polegające na przyjęciu, że powodowa Parafia była podmiotem uprawnionym do wszczęcia postępowania regulacyjnego i jest obecnie podmiotem uprawnionym do żądania przeprowadzenia regulacji, gdy tymczasem z art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. wynika, iż roszczeń tych może dochodzić kościelna osoba prawna, której przysługiwało prawo własności upaństwowionych nieruchomości, ewentualnie następca prawny takiej osoby, a prawo własności przysługiwało takim podmiotom jak Kościół Parafialny, ewentualnie również Beneficjum Proboszczowskie w M., nie zaś powodowej Parafii; art. 2 w zw. z art. 72 u.s.p.k.k. w zw. z art. 35 k.c. w zw. z kan. 123, 1272 i 1274 k.p.kan. z 1983 r. przez ich niewłaściwe zastosowanie, polegające na pominięciu tych przepisów w sytuacji, w której z dokonanych ustaleń wynika, że właścicielem spornych nieruchomości były takie podmioty, jak Kościół Parafialny p.w. Najświętszej Maryi Panny w M., ewentualnie również Beneficjum Proboszczowskie w M., tj. podmioty, które utraciły

osobowość prawną i których wszelki majątek przeszedł na nadrzędną osobę prawną, tj. diecezję, ewentualnie Konferencję Episkopatu Polski; art. 59 w zw. z art. 6 - 9 oraz art. 72 ust. 1 i z art. 2 u.s.p.k.k. w zw. z art. 35 k.c. oraz kan. 123, 1272, 1274 k.p.kan. z 1983 r. przez ich niewłaściwe zastosowanie polegające na pominięciu tych przepisów w sytuacji, w której z ustaleń wynika, że właścicielem spornych nieruchomości był Kościół Parafialny, ewentualnie również Beneficjum Proboszczowskie; art. 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła Rzymskokatolickiego (Dz.U. R.P. Nr 47, poz. 324) w zw. z art. I, XVI i XXIV Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską, a Rzeczpospolitą Polską z dnia 10 lutego 1925 r. (Dz.U. R.P. Nr 72, poz. 501 - dalej: „Konkordat z 1925 r.”) w zw. z kan. 99, 1409 i 1495 § 2 w zw. z kan. 216 k.p.kan. z 1917 r. przez ich niewłaściwe zastosowanie, polegające na pominięciu tych przepisów i przyjęciu, że po 1945 r. istniała podstawa do tego, aby utożsamiać takie podmioty jak parafia, kościół parafialny i beneficjum proboszczowskie, ewentualnie uznać, że kościół parafialny i beneficjum proboszczowskie utraciły osobowość prawną, podczas gdy ustawa o zatwierdzeniu Konkordatu nigdy nie została uchylona i w związku z tym Konkordat stanowiący część składową krajowego porządku prawnego obowiązywał także po 1945 r., a na gruncie tego porządku prawnego osobowość prawną nie przysługiwała parafiom, które były tylko jednostkami terytorialnymi Kościoła Katolickiego.

Przy rozpoznawaniu skargi kasacyjnej Sąd Najwyższy powziął poważne wątpliwości prawne, którym dał wyraz w postanowieniu z dnia 7 grudnia 2017 r. Wskazał, że w państwie pruskim sytuację prawną Kościoła katolickiego stworzyło ustawodawstwo „Kulturkampf” (z lat 1872 - 1886), w tym przede wszystkim ustawa z dnia 20 czerwca 1875 r. o zarządzie majątku w katolickich gminach kościelnych. Według art. 3 tej ustawy, właścicielem całego majątku kościelnego stały się wspólnoty parafialne. Na gruncie tej ustawy pod pojęciem katolickiej gminy kościelnej rozumiano przede wszystkim parafie. Na skutek wejścia jej w życie, majątkiem kościelnym danej parafii była całość dóbr, świadczeń i zobowiązań związanych z najogólniej pojętym kultem religijnym w danej parafii. Wpis w księgach wieczystych „Katolicka gmina kościelna w M.” oznaczał, zgodnie z

ustawą z dnia 20 czerwca 1985 r., że cały majątek w tej parafii (gminie parafialnej) jest własnością tej gminy (parafii). Taki stan prawny w Prusach utrzymał się do okresu międzywojennego, w chwili zatem powstania drugiej Rzeczypospolitej podmiotem prawa własności wszystkich nieruchomości była parafia. Majątek „kościół parafii”, „organistówki” lub „beneficja proboszczowskiego” stanowił więc część dóbr osoby prawnej, tj. część majątku parafii.

W Kościele katolickim prawo zwyczajowe miało i nadal ma istotne znaczenie. Jeżeli zwyczajowo przyjmowano, że jakaś parafia istniała od „niepamiętnych czasów”, to nie było wątpliwości, iż jej byt ma charakter prawny i korzysta ona z osobowości prawnej. Kodeks prawa kanonicznego z dnia 27 maja 1917 r. (*Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Acta Apostolicae Sedis, Roma 9 (1917) pars II*) wyróżniał kategorię „osób moralnych” na oznaczenie jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego. Pojęcie to jest odpowiednikiem „osoby prawnej” w prawie świeckim. Kanon 515 § 3 k.p.kan. z 1983 r. (*Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP II promulgatus, Acta Apostolicae Sedis, Roma 75 (1983) pars II*) stanowi, że „parafia erygowana zgodnie z prawem posiada mocą samego prawa osobowość prawną”.

Konkordat z 1925 r. uznawał samodzielność Kościoła katolickiego w wykonywaniu jego funkcji oraz autonomię organizacyjną. Z art. XVI Konkordatu wprost wynikało, że wszystkie polskie osoby prawne kościelne i zakonne mają zgodnie z przepisami prawa powszechnie obowiązującego prawo nabywania, odstępowania posiadania i administrowania, według prawa kanonicznego swego majątku ruchomego i nieruchomego, jak również prawo stawania przed wszelkimi instancjami i władzami państwowymi dla obrony swych spraw cywilnych. Parafie, czyli według dawnych określeń „kościół parafialne”, były uznane za osoby prawne w Państwie Polskim i miały zdolność majątkową. Podległe organizacje, zakłady i jednostki wyróżnione w określonej parafii, z powodu braku własnej oddzielnej osobowości prawnej były częścią parafii, a jej proboszcz był także ich reprezentantem.

Z chwilą wejścia w życie Konkordatu z 1925 r. ustawa pruska z dnia 20 czerwca 1875 r. o zarządzie majątku w katolickich gminach kościelnych utraciła moc. W orzecznictwie przyjęto, że z tą chwilą w Polsce przestały istnieć gminy kościelne jako osoby prawne i miejsce ich zajęły (sukcesja) właściwe osoby prawne według prawa kanonicznego. Chociaż Konkordat na skutek uchwały Rady Ministrów Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r. przestał wiązać Polskę ze Stolicą Apostolską, jako traktat międzynarodowy, to jednak stanowił w dalszym ciągu źródło prawa wewnętrznego, gdyż ustawa z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego (Dz.U. Nr 47, poz. 324) nie została uchylona, a uchwała Rady Ministrów z dnia 12 września 1945 r. nie została opublikowana w zbiorze urzędowym. Nawet zwolennicy poglądu podnoszący, że Konkordat przestał obowiązywać przed uchwaleniem Konstytucji z 1952 r. jako prawo wewnętrzne, uznają z odwołaniem się do art. 114 Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. Nr 44, poz. 267), że obowiązuje kodeks prawa kanonicznego z 1917 r., „w granicach obowiązującego w Państwie porządku prawnego” (por. art. 113 Konstytucji).

Możliwość skutecznego dochodzenia roszczenia regulacyjnego na podstawie art. 61 u.s.p.k.k. zależy od wykazania tożsamości pomiędzy kościelną osobą prawną, którą pozbawiono własności nieruchomości, a podmiotem, który wystąpił z roszczeniem regulacyjnym. Z tej przyczyny dla rozstrzygnięcia sprawy ma znaczenie odpowiedź na pytanie, czy parafie miały osobowość prawną.

Praktykę sądową w tej materii w okresie po drugiej wojnie światowej ukształtowało postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1963 r., I CR 223/63, (OSNC 1964, nr 10, poz. 198), według którego stosownie do obowiązującego wówczas porządku prawnego osobowość prawną mają parafie, diecezje i diecezjalne seminaria duchowne Kościoła rzymskokatolickiego. Przedstawiając do rozstrzygnięcia zagadnienie prawne, Sąd Najwyższy wskazał, że w glosie do tego orzeczenia podniesiono, iż parafie i diecezje posiadały osobowość prawną na gruncie kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. (kan. 1423 § 2 i 1557 § 2) i zachowały ją bez potrzeby rejestracji. Za trafnością tego stanowiska przemawia art. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez

Państwo dóbr martwej ręki stanowiący, że „wszystkie nieruchomości ziemskie związków wyznaniowych przejmuje się na własność Państwa”. Przesądzono tym samym, że związki wyznaniowe są podmiotami prawa własności nieruchomości, a zatem mają osobowość prawną. Następnym aktem wskazującym na osobowość prawną jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego była ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i innych związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz.U. Nr 16, poz. 156). Mimo że w samej ustawie nie wymieniono kategorii tych osób prawnych, to w zarządzeniu wykonawczym Dyrektora do Spraw Wyznań z dnia 13 sierpnia 1971 r. wskazano wprost, jako osoby prawne Kościoła Katolickiego, m.in. diecezje i parafie. Poza tym należy odwołać się do art. 72 u.s.p.k.k., który stanowi, że dowodem posiadania osobowości prawnej przez istniejące w dniu wejścia w życie ustawy kościelne osoby prawne było ich wymienienie, między innymi w ostatnim wydany druk przez diecezję lub archidiecezję, przed wejściem w życie ustawy, wykazie jednostek kościelnych i duchowieństwa (schematyzmie diecezjalnym). Celem tego unormowania nie było przyznanie jednostkom kościelnym osobowości prawnej, lecz tylko jej potwierdzenie co do osób wcześniej już istniejących.

Przed 1989 r. ustawodawca uznawał osobowość prawną w stosunku do takich jedynie kościelnych osób prawnych, jak parafie, diecezje oraz seminaria duchowne. Odrzucano natomiast także w judykaturze i doktrynie, koncepcję, zgodnie z którą taką podmiotowość miałyby w dalszym ciągu zachowywać takie jednostki, jak np. „kościół parafialny” czy „beneficjum”, które potraktowane zostały jako jedynie elementy majątkowe struktury kościelnej, zarządzane przez „właściwe” kościelne osoby prawne. W obecnej judykaturze również przyjęto, że parafie uznaje się za podmioty prawa cywilnego, w zakresie praw majątkowych byłych podstawowych, terytorialnych jednostek Kościoła katolickiego (katolickich gmin kościelnych, kościołów parafialnych, beneficjów proboszczowskich itp.) także co do zdarzeń prawnych, które miały miejsce po wygaśnięciu Konkordatu z 1925 r.

W zakresie przedstawionego do rozstrzygnięcia problemu prawnego judykatura jednak stała się obecnie niejednolita. Sąd Najwyższy w uchwale składu

siedmiu sędziów z dnia 19 grudnia 1959 r. - zasadzie prawnej - 1 CO 42/59 (OSN 1960, nr 2, poz. 33) przyjął, że jednostki organizacyjne związków wyznaniowych działających na obszarze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nie mogą być uważane w stosunku do niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego za odpowiednie osoby prawne w rozumieniu art. 2 ust. 4 dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich (Dz.U. Nr 13, poz. 87 - dalej: „dekret z dnia 8 marca 1946 r.”). Uchwała ta wprawdzie straciła moc zasady prawnej wobec zmiany stanu prawnego, tj. uchylenia dekretu z dniem 1 sierpnia 1985 r. przez art. 100 pkt 1 ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r., o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości (jedn. tekst: Dz.U. z 1991 r. Nr 30, poz. 127), a więc długo przed uchwaleniem ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, niemniej do wykładni w niej zawartej odwołał się Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 15 grudnia 2016 r., II CSK 634/15 (OSNC-ZD 2018, nr B, poz. 32).

Sąd Najwyższy przyjął, że Konkordat z 1925 r. nie obowiązywał także w prawie wewnętrznym, na podstawie uchwały Rady Ministrów z dnia 12 września 1945 r., czyli już w chwili wejścia w życie dekretu z dnia 8 marca 1946 r. W świetle ustawodawstwa niemieckiego związki wyznaniowe uznane przez państwo, a wśród nich Kościół Rzymskokatolicki, miały status osób prawnych prawa publicznego. Na gruncie przepisów obowiązujących w Polsce - także w okresie międzywojennym - związki religijne (wyznaniowe) uznane, o uregulowanym ustawowo stosunku do państwa i ich osoby prawne, a więc również Kościół Rzymskokatolicki, nie są natomiast i nie były osobami prawnymi prawa publicznego. Na gruncie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232) obowiązywał rozdział Kościoła od Państwa, co wyłączało możliwość uznania jego jednostek organizacyjnych (parafii, diecezji) za osoby prawne prawa publicznego. Skoro więc, zgodnie z ust. 4 art. 2 dekretu z dnia 8 marca 1946 r., majątek niemieckich i gdańskich osób prawa publicznego przechodził na własność odpowiednich polskich osób prawnych, to należało rozważyć, czy jednostki organizacyjne związków wyznaniowych działających na obszarze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a wśród nich Kościół Rzymskokatolicki, były w chwili wejścia w życie dekretu „odpowiednią osobą

prawną”. Odwołując się do dalszych unormowań zawartych w art. 2 ust. 5 i 6, art. 3 ust. 2, art. 4, 5, 6 i 12 ust. 1 dekretu z dnia 8 marca 1946 r., Sąd Najwyższy doszedł do wniosku, że ustawodawca za „odpowiednie polskie osoby prawne” uważał osoby prawne prawa publicznego, z czego wywiódł wniosek, iż przejście majątku niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego na własność jednostek organizacyjnych związków wyznaniowych działających na obszarze Polski nie nastąpiło. Pogląd ten został zaakceptowany w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 2016 r., II CSK 634/15. Nieruchomości, o których mowa w art. 2 ust. 4 dekretu z dnia 8 marca 1946 r., nieprzekazane innym osobom prawnym, stały się - zgodnie z art. 39 ust. 1 ustawy z dnia 14 lipca 1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach (jedn. tekst: Dz.U. z 1969 r. Nr 22, poz. 159 - dalej: „ustawa z 1961 r.”) - własnością Skarbu Państwa. W razie uznania za trafny poglądu wyrażonego w powołanej uchwale składu siedmiu sędziów z dnia 19 grudnia 1959 r. - zasadzie prawnej - 1 CO 42/59 oraz wynikającego pośrednio z wyroku z dnia 15 grudnia 2016 r., II CSK 634/15, powstaje wątpliwość, czy powódka kiedykolwiek była właścicielką nieruchomości przejętych przez Państwo w 1950 r.

Poza tym w piśmiennictwie istnieje spór co do tego, czy kodeks prawa kanonicznego z 1917 r. przyznawał osobowość prawną parafiom. Wątpliwość jest spowodowana tym, że według kan. 216 parafia była jednostką terytorialną kościoła. W spisie osób prawnych kościelnych Ministerstwa Sprawiedliwości, zawartym w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Sprawiedliwości nr 10, z dnia 15 maja 1926 r., także stwierdzono, że osobowość prawną miały kościoły parafialne, beneficja proboszczowskie oraz proboszczowie, nie zaś parafie. Kanon 515 § 3 k.p.kan. z 1983 r. stanowi jednak, że parafia erygowana zgodnie z prawem posiada mocą samego prawa osobowość prawną, można więc rozważać, czy nie posiada jej w każdym przypadku z mocy samego prawa już od chwili erygowania. Z kanonem tym pozostaje w bezpośrednim związku art. 4 Konkordatu z 1993 r., który stanowi, że Rzeczpospolita Polska uznaje również osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały osobowość prawną na podstawie prawa kanonicznego.

Sąd Najwyższy w składzie powiększonym zważył, co następuje:

Zgodnie z art. 61 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (pierwotnie: ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej), na wniosek kościelnych osób prawnych wszczyna się postępowanie, zwane „postępowaniem regulacyjnym”, w przedmiocie przywrócenia im własności upaństwowionych nieruchomości lub ich części. W wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 2016 r., II CSK 634/15, wyjaśniono, że używając w art. 61 ust. 1 u.s.p.k.k. zwrotu „przywrócenia im”, ustawodawca założył tożsamość podmiotu pozbawionego własności i żądającego jej przywrócenia. Dla oceny zasadności roszczenia regulacyjnego znaczenie ma ustalenie, czy dochodzący roszczenia regulacyjnego, względnie jego poprzednik prawny, utracił na rzecz Skarbu Państwa nieruchomości stanowiące przedmiot roszczenia regulacyjnego w warunkach określonych w art. 61 ust. 1 ustawy.

W księgach wieczystych prowadzonych dla nieruchomości objętych postępowaniem regulacyjnym wszczętym przez powodową Parafię ujawniono jako ich właściciela Katolicką Gminę Kościelną w M., którą również wymieniono w protokole z dnia 26 października 1950 r. w sprawie przejęcia na rzecz Państwa nieruchomości ziemskiej w M. W orzeczeniu Prezydium Powiatowej Rady Narodowej Wydział Rolnictwa i Leśnictwa w K. z dnia 13 sierpnia 1958 r. wskazano natomiast, że przedmiotem przejęcia na własność Państwa jest nieruchomość rolna stanowiąca własność Katolickiego Kościoła w M.. Miejscowość M., która obecnie znajduje się w województwie (...), przed drugą wojną światową znajdowała się w województwie (...). Z wyciągu z publikacji pt. Rocznik Archidiecezji (...) i (...) na 1938 r. wynika, że w skład tej Archidiecezji wchodził Kościół p.w. (...) w M., ufundowany w 1408 r., odbudowany i konsekrowany w 1994 r. Kościół ten funkcjonował więc w parafii działającej na obszarze, który po pierwszej wojnie światowej znalazł się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej.

Pojęcie katolickiej gminy kościelnej nie pochodzi z przepisów prawa kanonicznego, lecz z prawa pruskiego. „Pruskie powszechne prawo krajowe” z 1794 r. zniósło autonomię prawa religijnego związków wyznaniowych w zakresie spraw regulowanych prawem świeckim. Ustanowiło m.in. instytucję gminy kościelnej (*Kirchengemeinde*) jako korporacyjną osobę prawną (lokalną wspólnotę

wiernych), która była osobą prawną prawa publicznego posiadającą osobowość prawną. Tworzyli ją katolicy zamieszkujący na obszarze jej terytorium, nie była ona jednak jednostką organizacyjną Kościoła katolickiego. Ustawodawstwo pruskie, które nie uznawało norm prawa kanonicznego jako prawa statutowego Kościoła, narzuciło Kościołowi określony ustrój majątkowy. Po wygaśnięciu gminy kościelnej jako osoby prawnej jej majątek nie stanowił majątku kościelnego, lecz podlegał likwidacji na takich samych zasadach, jak w przypadku rozwiązanych stowarzyszeń lub fundacji. Katolickie gminy kościelne były więc bytami prawnymi funkcjonującymi wyłącznie w obszarze prawa państwowego. Taki charakter prawny katolickich gmin kościelnych został utrzymany także w pruskiej ustawie z dnia 20 czerwca 1875 r. o zarządzie majątkiem w katolickich gminach kościelnych, na podstawie której we wszystkich gminach kościelnych powołano ich organy w postaci wybieralnych dozorów kościelnych. Przepisy pruskiej ustawy z dnia 20 czerwca 1875 r. obowiązywały jako polskie prawo dzielnicowe na obszarze zaboru pruskiego, który znalazł się w granicach Państwa Polskiego po zakończeniu pierwszej wojny światowej.

Z dniem 1 czerwca 1921 r. weszły w życie przepisy Konstytucji z dnia 17 marca 1921 r. Artykuł 99 stanowił, że Rzeczpospolita Polska uznaje wszelką własność, czy to osobistą poszczególnych obywateli, czy to zbiorową związków obywateli, instytucji, ciał samorządowych i wreszcie samego Państwa, jako jedną z najważniejszych podstaw ustroju społecznego i porządku prawnego, oraz poręcza wszystkim mieszkańcom, instytucjom i społecznościom ochronę ich mienia, a dopuszcza tylko w wypadkach ustawą przewidzianych, zniesienie lub ograniczenie własności osobistej lub zbiorowej, ze względów wyższej użyteczności, za odszkodowaniem. Według art. 113, każdy związek religijny, uznany przez Państwo, mógł m.in. samodzielnie prowadzić swe sprawy wewnętrzne, posiadać i nabywać majątek ruchomy i nieruchomy, zarządzać nim i rozporządzać, pozostawać w posiadaniu i używaniu swoich fundacji i funduszków, tudzież zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych. Artykuł 114 Konstytucji stanowił natomiast, że wyznanie rzymsko-katolickie, będące religią przeważającą większości narodu, zajmuje w Państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół Rzymsko-Katolicki rządzi się własnymi

prawami, a stosunek Państwa do Kościoła miał być określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską podlegającego ratyfikacji przez Sejm.

W dniu 10 lutego 1925 r. został zawarty Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, który po jego ratyfikacji - ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r. - wszedł w życie z dniem 2 sierpnia 1925 r. W wyniku ratyfikacji Konkordatu oraz jego ogłoszenia w Dzienniku Ustaw został on transformowany do „ustawy krajowej”, stanowiąc część porządku prawa polskiego o mocy ustawy (por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 23 października 1929 r., I.C 2343/28, OSP 1930, poz. 451). Z chwilą wejścia w życie Konkordatu z 1925 r. przepisy kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. miały zastosowanie w razie odesłania zawartego w odpowiednich normach konkordatowych. Dotyczyło to m.in. osobowości prawnej oraz praw majątkowych kościelnych osób prawnych (art. XV-XVII i XXIV Konkordatu). W szczególności w art. XVI Konkordatu Państwo Polskie wyraziło zgodę na stosowanie uregulowań osobowości prawnej prawa kościelnego w prawie świeckim. Uznawało osobowość prawną tych jednostek Kościoła katolickiego, którym osobowość prawną przyznawało prawo kanoniczne oraz nie uznawało osobowości prawnej tych jednostek kościelnych, których nie wymieniało jako osoby moralnej prawo kanoniczne. W orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 24 stycznia 1936 r., II C 2101/35 (Zb. Urz. 1936, nr 8, poz. 328), stwierdzono, że od chwili wejścia w życie przepisów Konkordatu z 1925 r. decydują przepisy prawa kanonicznego o tym, którym instytucjom kościelnym lub zakonnym przysługuje osobowość prawna.

W kodeksie prawa kanonicznego z 1917 r. ogólne przepisy dotyczące kościelnych osób prawnych zawierały kanony 99 - 102. Kanon 99 stanowił, że w Kościele, oprócz osób fizycznych, są także osoby moralne, utworzone przez władzę kompetentną (publiczną), które dzielą się na kolegialne i niekolegialne, jak kościoły, seminaria, beneficja etc. Wśród kościelnych osób prawnych rozróżniano ustanowione przez prawo Boże i ustanowione przez prawo kościelne, tj. takie które nabywały osobowość prawną z mocy samego prawa kościelnego albo nadania osobowości prawnej przez właściwego przełożonego kościelnego, najczęściej miejscowego biskupa - ordynariusza w drodze dekretu. Kodeks uznawał istnienie w Kościele obok osób fizycznych osób prawnych (moralnych), ale ich nie definiował.

W przepisach tego kodeksu nie było konsekwencji terminologicznej, używano bowiem zamiennie pojęć „osoby prawne” i „osoby moralne” (*personae morales*) oraz pojęcia „twór prawny” (*ens iuridicum*) w odniesieniu do beneficjów. Osobowość prawna przysługiwała Kościołowi jako całości oraz Stolicy Apostolskiej, kolegium kardynałów, prowincjom, diecezjom, zgromadzeniom zakonnym, klasztorom, seminariom duchownym, a także wszelkim kościołom (kan. 1495 § 2) oraz beneficjom (kan. 1409).

Kościół należał do kościelnych osób prawnych. Nie chodziło o budynek, lecz o osobę prawną typu zakładowego (niekolegialną). Beneficjum było złożone z trzech elementów: urzędu kościelnego (tzw. element duchowy, *elementum spiritualis*), prawa do pobierania dochodów złączonego z urzędem (*spiritualis adnexum*) oraz samego uposażenia w postaci dóbr doczesnych (*aliquid temporalne*). Podstawowym typem uposażenia była ziemia; ten komu nadano beneficjum - nazywany beneficjentem - nie stawał się właścicielem dóbr, które należały do beneficjum jako tworu prawnego, lecz był jedynie ich użytkownikiem i administratorem. Przeznaczenie beneficjum było celowe, tj. służyło utrzymaniu urzędu kościelnego, który piastował beneficjent. Beneficja proboszczowskie - ze względu na obowiązek stałego przebywania w określonym miejscu (parafii) - nazywano podwójnymi (*duplicita*) lub rezydencjalnymi (*residentialia*). Ustanowienie (erekcja) beneficjum (kan. 140) polegało na wydaniu przez kompetentną władzę kościelną aktu prawnego, mocą którego powoływała ona do życia nowe beneficjum w oznaczonym miejscu i dołączała do oznaczonego urzędu kościelnego.

Przepisom kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. nie była znana instytucja parafii jako osoby prawnej i podmiotu praw majątkowych. O parafii mowa była tylko w kan. 216, w dziale o beneficjach kościelnych. Zgodnie z kan. 216 § 3, parafia była jednostką terytorialną Kościoła stanowiącą odrębną część (element składowy) diecezji. Beneficja proboszczowskie tworzyły wraz z parafiami, przy których zostały ustanowione, oraz kościołami (parafialnymi) związek podmiotów powiązanych ze sobą w sposób trwały. Na poziomie parafii następował podział majątku kościelnego na beneficja parafialne (*bona mensae*) oraz dobra kościelne (*fabrica ecclesiae, bona fabricae*); pierwsze stanowiły grunty przeznaczone do urzędu proboszczowskiego, a drugie służyły utrzymaniu kościoła oraz

zapewnieniu bytu służbie kościelnej i wikaremu. Parafia nie była osobą prawną (moralną), a jedynie jednostką terytorialną, zatem nie była także właścicielem mienia kościelnego.

Po wejściu w życie Konkordatu powstały praktyczne problemy, które jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego posiadają osobowość prawną. W związku z tym Ministerstwo Sprawiedliwości w Komunikacie w sprawie przepisów prawa kościelnego o osobach prawnych kościelnych i zakonnych (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości Nr 10 z dnia 15 maja 1926 r.) ogłosiło spis osób prawnych kościelnych i zakonnych, który powstał jako odpowiedź Episkopatu Polski o wykładnię przepisów kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. W spisie tym nie wymieniono parafii; jako osoby prawne nie zostały one również wymienione w Komunikacie w sprawie przepisów prawa kościelnego o osobach prawnych kościelnych i zakonnych, opublikowanym w „Miesięczniku Kościelnym Archidiecezji (...) i (...)” z 1927 r. Nr 3 oraz w wydany na podstawie kan. 1519 § 2 rozporządzeniu Prymasa Augusta Hlonda, Arcybiskupa (...) i (...) z dnia 23 września 1935 r., opublikowanego w „Miesięczniku Kościelnym” z mocą od dnia 1 stycznia 1936 r.

Artykuł XXV Konkordatu - według którego z chwilą jego wejścia w życie traciły moc wszystkie ustawy, rozporządzenia lub dekrety, sprzeczne z jego postanowieniami - nie wymieniał wśród deregowanych przepisów pruskiej ustawy z dnia 20 czerwca 1875 r. o zarządzie majątkiem w katolickich gminach kościelnych, określającej status prawny katolickich gmin kościelnych. Nie została ona także wymieniona w okólniku Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1925 r. (M.P. Nr 204, poz. 877), wydanym w porozumieniu z Ministrami Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pomimo braku wyraźnej derogacji tych przepisów, z chwilą wejścia w życie Konkordatu z 1925 r. na terenach zachodnich ziem Rzeczypospolitej Polskiej, pruska ustawa z 1875 r. utraciła moc obowiązującą w zakresie dotyczącym osobowości prawnej gmin katolickich, a także kompetencji dozorów kościelnych w zakresie reprezentowania tych osób w obrocie prawnym. Zgodnie z utrwalonym w okresie międzywojennym orzecznictwem, po gminach katolickich doszło do sukcesji z mocy prawa „właściwych, kościelnych osób prawnych” (por. orzeczenia Sądu Najwyższego z

dnia 31 października 1930 r., III 2 C. 231/30 „Czasopismo Adwokatów Polskich - Dział Województw Zachodnich” 1931, nr 1-2, s. 13, z dnia 20 listopada 1931 r., III 2 C. 229/3, OSP 1932, poz. 249 oraz z dnia 24 stycznia 1936 r., II C 2101/35, Zb. Urz. 1936, nr 8, poz. 328, a także wyrok Najwyższego Trybunału Administracyjnego z dnia 14 maja 1927 r., OSP 1927, poz. 292).

W szczególności w orzeczeniu z dnia 31 października 1930 r., III 2 C. 231/30, Sąd Najwyższy argumentował, że „mając na uwadze właściwy cel konkordatu idący w kierunku zaprowadzenia od razu i w całej pełni zarządu według norm prawa kanonicznego, dojść trzeba do wniosku, że z chwilą wejścia jego w życie przestały w ustroju majątku kościelnego istnieć gminy kościelne, jako odrębne jednostki a zwłaszcza jako osoby prawne, i że ich miejsce zajęły właściwe osoby prawa kanonicznego, stając się dzierżycielami tych części majątku gmin kościelnych, które przypadają im według prawa kanonicznego. Podział ten nie będzie nastroczał żadnych trudności, skoro w majątku gmin kościelnych odróżniano zawsze masy majątkowe odpowiadające podziałowi na osoby prawne według prawa kanonicznego”. Stanowisko przyjmujące utratę bytu prawnego przez katolickie gminy kościelne, działające wcześniej na podstawie prawa pruskiego, oraz o sukcesji w ich miejsce kościelnych osób prawnych, działających na podstawie prawa kanonicznego w granicach terytorialnych danej parafii, zostało również przyjęte w najnowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego (por. wyroki z dnia 25 lutego 2015 r., IV CSK 312/14, nie publ., oraz z dnia 2 grudnia 2015 r., IV CSK 90/15, nie publ.).

Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym przedstawione zagadnienie prawne podzielił stanowisko, że pomimo braku w systemie prawa państwowego przepisu odnoszącego się bezpośrednio do sytuacji prawnej katolickich gmin kościelnych, od dnia 2 sierpnia 1925 r., tj. od dnia wejścia w życie Konkordatu z 1925 r. przestały one istnieć jako podmioty prawa (osoby prawne) funkcjonujące do tej chwili na terenie byłego zaboru pruskiego, który po zakończeniu pierwszej wojny światowej znalazł się w granicach Państwa Polskiego, oraz że w ich miejsce weszły odpowiednie kościelne osoby prawne działające w granicach terytorialnych parafii, w tym beneficja proboszczowskie oraz kościoły parafialne, jeżeli takie podmioty zostały wcześniej utworzone mocą odpowiedniego

dekretu ordynariusza. Do rozważanej sytuacji nie miał zastosowania kan. 374 k.p.kan. z 1917 r. - określający konsekwencje ustania publicznej osoby prawnej - odnoszący się jedynie do osoby, o której mowa w kodeksie prawa kanonicznego, a niedziałającej wyłącznie na podstawie przepisów prawa państwowego, jakimi były katolickie gminy kościelne. Majątek, który według przepisów prawa państwowego przysługiwał katolickim gminom kościelnym, w myśl odpowiednich przepisów prawa kanonicznego obowiązujących wewnątrz Kościoła, nigdy - także przed wejściem w życie przepisów kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. - nie przysługiwał tym podmiotom, lecz odpowiednim kościelnym osobom prawnym działającym na poziomie poszczególnych parafii.

Z chwilą utraty bytu prawnego przez katolickie gminy kościelne prawo państwowe uznało skutki prawne w odniesieniu do majątku tych osób prawnych, jakie wynikały z przepisów kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., zgodnie bowiem z art. 1 Konkordatu z 1925 r., Państwo zapewniło Kościołowi zarząd jego sprawami i jego majątkiem, zgodnie z prawem kanonicznym. W odniesieniu do nieruchomości, których dotyczy roszczenie powódki, oznacza to, że z chwilą wejścia w życie Konkordatu z 1925 r. przestała istnieć Katolicka Gmina Kościelna w M., ujawniona w księgach wieczystych na podstawie przepisów prawa pruskiego obowiązujących w chwili wpisu do ksiąg wieczystych, a przysługujące jej prawo własności nieruchomości przypadło odpowiednim kościelnym osobom prawnym, przewidzianym w przepisach kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., działającym w granicach terytorialnych parafii, w której funkcjonowała ta Gmina, tj. beneficjum proboszczowskiemu lub Kościołowi Parafialnemu w M. Oznacza to, że nieruchomości te - położone na obszarze zaboru pruskiego, który po pierwszej wojnie światowej znalazł się w granicach Państwa Polskiego - stały się własnością polskich kościelnych osób prawnych.

Przedstawiony stan prawny w odniesieniu do kościelnych osób prawnych uległ zasadniczej zmianie w związku z zakończeniem drugiej wojny światowej. W dniu 12 września 1945 r. została podjęta uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej o utracie mocy Konkordatu z 1925 r. Stwierdzano w niej, że Konkordat przestał obowiązywać wskutek jednostronnego zerwania go przez Stolicę Apostolską przez akty prawne działane w czasie okupacji, a sprzeczne

z jego postanowieniami. W uchwale wskazano dwa przypadki tego naruszenia, polegające na powierzeniu administracji diecezji chełmińskiej ordynariuszowi gdańskiemu ks. Abp. Carlowi Maria Splettowi oraz mianowaniu administratorem apostolskim diecezji gnieźnieńsko-poznańskiej dla ludności niemieckiej zamieszkałej na terenie tej diecezji o. Hilariusza Breittingera. Ponadto powołano się na nieuznanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, brak stosunków dyplomatycznych oraz nominowanie administratorów apostolskich 15 sierpnia 1945 r. W związku z podjęciem tej uchwały w orzecznictwie oraz piśmiennictwie prawniczym zajęto niejednolite stanowiska dotyczące chwili, do której obowiązywał Konkordat z 1925 r.

Należy odrzucić pogląd, według którego Konkordat z 1925 r. obowiązywał aż do czasu zawarcia nowego Konkordatu z dnia 28 lipca 1993 r. Sprzeciwia się temu zachowanie stron tej umowy międzynarodowej poprzedzające zawarcie nowego konkordatu, z którego można wywieść, że żadna z nich nie kwestionowała faktu nieobowiązywania poprzedniego konkordatu. Nie można podzielić także stanowiska, że Konkordat z 1925 r. przestał obowiązywać na skutek jednostronnego wypowiedzenia go przez stronę polską lub Stolicę Apostolską, konkordat bowiem nie zawierał klauzuli wypowiedzenia. Wskazane w uchwale przypadki czynności podjętych przez Stolicę Apostolską w czasie drugiej wojny światowej, które faktycznie miały miejsce, nie mogły być kwalifikowane jako istotne naruszenia Konkordatu, gdyż powierzone przez Stolicę Apostolską stanowiska miały charakter tymczasowy, a nie stały. Poza tym Rząd Tymczasowy nie dążył do nawiązania stosunków dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską i nie podejmował oficjalnych prób notyfikowania zarzutów zawartych w uchwale z dnia 12 września 1945 r. Nie było także oficjalnej notyfikacji oświadczenia zawartego w uchwale Stolicy Apostolskiej, a treść uchwały nie została również opublikowana w urzędowym publikatorze aktów prawnych, a jedynie w dniu 14 września 1945 r. w dwóch gazetach codziennych: „Rzeczpospolitej” i „Głosie Ludu”.

W stanowiskach dotyczących daty, do której obowiązywał Konkordat z 1925 r., zazwyczaj zgodnie przyjmuje się konieczność odrębnej oceny obowiązywania Konkordatu jako umowy międzynarodowej oraz w prawie wewnętrznym. Jedną z koncepcji, która również znalazła odzwierciedlenie

w orzecznictwie Sądu Najwyższego (por. wyrok z dnia 25 lutego 2015 r., IV CSK 312/14) zakłada, że Konkordat przestał obowiązywać na płaszczyźnie międzynarodowej po drugiej wojnie światowej przy założeniu, że nastąpiło to w wyniku uchwały Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r., oraz przez uznanie przez drugą stronę faktu rozwiązania tej umowy w liście papieża Piusa XII skierowanego na ręce prymasa Polski Augusta Kardynała Hlonda z dnia 17 stycznia 1946 r., odrzucającego obwinienie strony kościelnej za zerwanie Konkordatu. Konkordat stanowił jednak w dalszym ciągu źródło prawa wewnętrznego, gdyż ustawa z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską (Dz.U. Nr 47, poz. 324) - określająca stosunek państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego - nie została uchylona, a uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r. nie została opublikowana w zbiorze urzędowym. Stanowisko takie zajął także Sąd Apelacyjny w P. w orzeczeniu z dnia 18 sierpnia 1946 r., CZ 83/46 (Tygodnik Powszechny z 1947, nr 43, s. 8) oraz Prokuratoria Generalna w opinii z dnia 10 listopada 1945 r. (nr 14575/45-F 15010). Przy przyjęciu takiego założenia Konkordat z 1925 r. obowiązywał w porządku krajowym aż do czasu uchwalenia nowej Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, bowiem z dniem wejścia w życie jej przepisów, tj. z dniem 22 lipca 1952 r. utraciły moc przepisy Konstytucji marcowej z 1921 r., w tym art. 114, zgodnie z którym Kościół Rzymsko-Katolicki rządzi się własnymi prawami, a stosunek Państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską podlegającego ratyfikacji.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego (por. wyroki z dnia 15 grudnia 2016 r., II CSK 634/15, oraz z dnia 9 lutego 2018 r., I CSK 179/17, nie publ.) zajęto także stanowisko - do którego przychyliła się Sąd Najwyższy w obecnym składzie - że na płaszczyźnie międzynarodowej doszło do utraty mocy obowiązującej Konkordatu z 1925 r. na skutek istotnej zmiany okoliczności (*clausula rebus sic stantibus*) z chwilą zakończenia drugiej wojny światowej. W powołanych orzeczeniach wskazano, że kwestia obowiązywania Konkordatu z 1925 r. stanowi trudny i złożony problem prawny. Oceny nie ułatwia fakt, że jest to materia drażliwa i nie wolna od wpływów osobistych przekonań politycznych i światopoglądowych prawników. W tej sytuacji sądom pozostawione zostało rozstrzygnięcie kwestii

co do przyczyny utraty mocy obowiązującej Konkordatu z 1925 r. i chwili, kiedy to nastąpiło.

Obecnie klauzula *rebus sic stantibus* jest przedmiotem regulacji przewidzianej w art. 62 Konwencji sporządzonej w Wiedniu w dniu 23 maja 1969 r. o prawie traktatów (Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439), a wcześniej była uważana za normę zwyczajową prawa międzynarodowego. Przyjmuje się, że zmiana okoliczności, aby stanowiła podstawę zastosowania normy *rebus sic stantibus*, musi być rzeczywista i skuteczna. Powstała sytuacja powinna zasadniczo różnić się od układu stosunków decydujących o zawarciu traktatu i istniejących w chwili jego zawarcia. Zmianę uważa się za skuteczną, jeżeli wywiera ona istotny wpływ na możliwość lub użyteczność wykonywania traktatu. Istnieje tendencja do zwężania możliwości powoływania na omawianą klauzulę jedynie do takich sytuacji, które stanowią zmianę okoliczności o charakterze zasadniczym.

Sytuacja powojenna Polski uległa zasadniczej zmianie w porównaniu ze stanem sprzed 1939 r. Realizacja Konkordatu była bardzo ściśle związana z czynnikiem terytorialnym, którego wyrazem był art. IX Konkordatu określający schemat podziału diecezjalnego. Państwo polskie w czasie drugiej wojny światowej przestało istnieć *de facto* - chociaż nie *de iure* - i w tym czasie przez niemal sześć lat w ogóle nie mogło wykonywać Konkordatu (nie wykonywała go również strona kościelna), a następnie Polska zaistniała w znacznie zmienionych, nieustalonych przez dłuższy czas, granicach, z którymi konkordatowy schemat diecezji nie był zgodny. Struktury kościelne na tzw. Ziemiach Odzyskanych nie istniały; granice istniejących według prawa kanonicznego diecezji przecinały niekiedy linie graniczne. Na ziemiach polskich miały miejsce ogromne ruchy migracyjne, częściowo wywołane przesiedleniami, a częściowo powrotem ludzi do ich miejsc zamieszkania. Zmieniła się więc zasadniczo struktura ludności, ponieważ Polska powojenna stała się państwem praktycznie jednonarodowym i monoetnicznym. Nie bez znaczenia był też narzucony Polsce system polityczny, pozbawiający ją możliwości samodzielnego stanowienia o sobie, także w kwestiach wyznaniowych.

Ostatecznie, Sąd Najwyższy przyjął za konwencjonalny moment utraty mocy obowiązującej Konkordatu z 1925 r. w przyjętym trybie kapitulację Rzeszy Niemieckiej, tj. dzień 8 maja 1945 r. W powołanych orzeczeniach uznano, że utrata mocy obowiązującej Konkordatu z 1925 r. na płaszczyźnie międzynarodowej wywarła natychmiastowy skutek również na poziomie wewnętrznego porządku prawnego. Wynika to z nierozdzielności obowiązywania Konkordatu z 1925 r. jako umowy międzynarodowej i obowiązywania jego przepisów jako norm transformowanych do wewnętrznego porządku prawnego przez jego ratyfikację za zgodą Sejmu i promulgację w Dzienniku Ustaw. Uznawanie obowiązywania traktatu w porządku prawa międzynarodowego za warunek *sine qua non* (nawet jeśli nie jedyny) obowiązywania jego norm w porządku wewnętrznym, oznacza, że utrata przez traktat mocy obowiązującej w prawie międzynarodowym prowadzi do ustania obowiązywania, będących niejako powtórzeniem traktatu, norm prawa krajowego.

Konsekwencją takiego stanu rzeczy było to, że normy konkordatowe przestały być stosowane przez organy państwowe, co spowodowało utratę jego mocy obowiązującej (*desuetudo*). Potwierdzają to także wprowadzone bezpośrednio po drugiej wojnie światowej regulacje ustawowe, które były sprzeczne z porządkiem wynikającym z Konkordatu z 1925 r., tj. uchwalenie dekretu z dnia 25 września 1945 r. - Prawo małżeńskie (Dz.U. Nr 48, poz. 270), który wszedł w życie 1 stycznia 1946 r., a także dekretu z dnia 22 stycznia 1946 r. - Prawo rodzinne (Dz.U. Nr 6, poz. 52 ze zm.), obowiązującego od dnia 1 lipca 1946 r. Oba te akty prowadziły do zeświecczenia instytucji małżeństwa oraz innych stosunków prawnorodzinnych oraz zaprowadzały jednolicie jurysdykcję sądów państwowych we wszystkich sprawach objętych ich zakresem regulacji. Artykuł 24 Prawa małżeńskiego otwierał osobom podlegającym prawu polskiemu - bez względu na wyznanie religijne - drogę do rozwodu, co stało w sprzeczności z jurysdykcją Kościoła i sądów biskupich wobec wiernych (art. I konkordatu z 1925 r.). Status Kościoła zmieniał również obowiązujący od dnia 1 stycznia 1946 r. dekret z dnia 25 września 1945 r. - Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. Nr 48, poz. 272 ze zm.), który przewidywał jednolitą dla całego państwa oraz wyłącznie świecką formę rejestracji zdarzeń prawnych z zakresu stanu cywilnego osób

fizycznych. Mimo więc, że ustawa zatwierdzająca Konkordat z 1925 r. nie została nigdy uchylona, przestał on obowiązywać jako prawo wewnętrzne wkrótce po zakończeniu drugiej wojny światowej. Mimo utraty przez Konkordat z 1925 r. mocy obowiązującej przepisy kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., obowiązywały po 1945 r. w wewnętrznych stosunkach Kościoła katolickiego na podstawie art. 114 Konstytucji marcowej (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 lutego 2018 r., I CSK 179/17). Zmiana tego stanu prawnego nastąpiła z chwilą wejścia w życie Konstytucji z dnia 22 lipca 1952 r., która w art. 70 ust. 2 przewidywała, że ustawy określą stosunek państwa do kościoła oraz sytuację prawną i majątkową związków wyznaniowych, co nastąpiło dopiero ustawą z dnia 17 maja 1989 r. Konstytucja z 1952 r. uchylała bowiem także obowiązywanie Konstytucji marcowej z 1921 r., w tym norm wyrażonych w art. 113 i 114 tej Konstytucji.

Od chwili wejścia w życie Konstytucji z dnia 22 lipca 1952 r. nie było regulacji ustawowej określającej sytuację prawną Kościoła oraz kościelnych osób prawnych, które osobowość prawną nabyły na podstawie przepisów kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., stosowanych w związku z odpowiednimi przepisami Konkordatu z 1925 r. oraz Konstytucji z 1921 r. W postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1963 r., I CR 223/63 uznano, że wobec utraty mocy obowiązującej Konkordatu należy przyjąć, iż nie mają mocy obowiązującej na terenie Państwa Polskiego przepisy prawa kanonicznego, jako wewnętrznego prawa statutowego. W tej więc dziedzinie powstała luka w wyznaniowym prawie państwowym, która nie została dotychczas zapełniona przez ustawę wykonawczą do art. 70 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. W świetle tego przepisu, także osobowość prawna jednostek Kościoła rzymskokatolickiego podlega określeniu przez władze polskie.

W przytoczonym orzeczeniu wskazano, że istotne znaczenie ma art. 36 ustawy z dnia 18 lipca 1950 r. - Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. Nr 34, poz. 311), w myśl którego powstanie, ustrój, zakres zdolności prawnej i ustanie osoby prawnej określa ustawa albo oparte na niej przepisy. Przyjęty przez prawo kanoniczne podział jednostek kościelnych na osoby prawne kościelne nie może stanowić podstawy do oceny, jakie jednostki kościelne w świetle obowiązującego w Polsce porządku prawnego należy uznać za osoby prawne,

gdyż w tym względzie, zgodnie z art. 70 ust. 2 Konstytucji i art. 36 Przepisów ogólnych prawa cywilnego, właściwe są przepisy prawa polskiego. Wobec braku ustawy wykonawczej do przepisu art. 70 ust. 2 Konstytucji, przy rozważaniu zagadnienia osobowości prawnej poszczególnych jednostek Kościoła rzymskokatolickiego, należy sięgnąć w drodze analogii do obowiązujących w Polsce Ludowej przepisów, które regulują stosunek Państwa do innych wyznań. Następnie wskazano na art. 1 dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych (Dz.U. z 1957 r. Nr 1, poz. 6) oraz art. 39 ust. 1 ustawy z 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. Nr 32, poz. 160). Wobec braku przepisu ustawowego wyraźnie regulującego zagadnienie osobowości prawnej Kościoła rzymskokatolickiego i jego jednostek w Polsce, można wymienione przepisy uznać za podstawę do przyjęcia osobowości prawnej parafii, diecezji i seminariów duchownych.

Sąd Najwyższy w powołanym postanowieniu z dnia 18 kwietnia 1963 r., I CR 223/63 wskazał również na pismo okólne Ministra Finansów z dnia 10 sierpnia 1959 r., nr P.O. 14532/3/59, w którym stwierdzono, że podmiotami podatkowymi są parafie, diecezje i diecezjalne seminaria duchowne, jak również na przepisy rozporządzenia o prowadzeniu ksiąg przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje duchowne (Dz.U. Nr 18, poz. 77). Istniejącą w polskim prawie lukę w zakresie ustawowego określenia osobowości prawnej jednostek kościelnych Kościoła rzymskokatolickiego można zatem wypełnić przez zastosowanie analogii z innych przepisów. Wskazano również, że osobą prawną powinien być nie jakiś abstrakcyjny podmiot (np. kościół parafialny, katedra itp.), lecz jednostka terytorialno-personalna, stanowiąca skupisko wyznawców. Ta okoliczność przemawia za wnioskiem, że za osoby prawne mogą być uznane wymienione jednostki kościelne Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce.

Takie samo stanowisko zostało przyjęte w postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 16 maja 1964 r., II CR 221/64 (OSNCP 1965, nr 6, poz. 99) wydanym w postępowaniu wieczystoksięgowym. W orzeczeniu tym stwierdzono, że nieruchomości należące wcześniej do kościelnej osoby prawnej (Kościoła Rzymskokatolickiego) przeszły na parafię, reprezentowaną w czynności prawnej stanowiącej podstawę wpisu przez jej proboszcza. Podobnie w postanowieniu

z dnia 5 lutego 1966 r., II CR 47/66 (nie publ.) Sąd Najwyższy przyjął, że podmiotem własności kościelnych nieruchomości ziemskich, które stosownie do art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki nie podlegają przejęciu na własność Państwa, tj. beneficjów proboszczów, jest parafia, która odpowiada za długi z tytułu zaległych należności podatkowych obciążających beneficjum proboszcza danej parafii. W przedstawionych orzeczeniach przyjęto, że po utracie mocy obowiązującej Konkordatu z 1925 r. tylko prawo państwowe mogło regulować kwestie osobowości prawnej kościelnych osób prawnych. W tym zakresie nie mogły mieć zastosowania przepisy kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.

Stanowisko zakładające istnienie luki prawnej spowodowanej brakiem zapowiadanej w art. 70 ust. 2 Konstytucji z 1952 r. ustawy, która uzasadniała zastosowanie wskazanych przepisów, z których wyprowadzono wnioski o posiadaniu osobowości prawnej parafii, utraty osobowości prawnej przez inne niż wskazane w tych orzeczeniach kościelne osoby prawne oraz sukcesji, czy wręcz tożsamości parafii z kościelnymi osobami prawnymi, takimi jak beneficja proboszczowskie oraz kościoły parafialne, przyjęto także w nowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego (por. wyrok z dnia 2 grudnia 2015 r., IV CSK 90/15, nie publ.). W wyroku Sądu Najwyższego z dnia 25 lutego 2015 r., IV CSK 312/14 (nie publ.) wskazano natomiast, że parafie posiadały osobowość prawną, co wynikało zarówno z przepisów kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., które cechowało się niskim poziomem konsekwencji używanej w jego przepisach terminologii, a ponadto z art. 1 ustawy z 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki oraz przepisów ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i innych związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz.U. Nr 16, poz. 156). Wprawdzie w ustawie z dnia 23 czerwca 1971 r. nie uszczegółowiono kategorii tych osób prawnych, niemniej w zarządzeniu wykonawczym Dyrektora do Spraw Wyznań z dnia 13 sierpnia 1971 r. w sprawie wykonania przepisów o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych

(M.P. z 1971 r. Nr 44, poz. 284) wskazano wprost, jako osoby prawne Kościoła Katolickiego, m.in. diecezje i parafie.

W omawianym wyroku Sąd Najwyższy odwołał się także do art. 72 u.s.p.k.k., zgodnie z którym dowodem posiadania osobowości prawnej przez istniejące w dniu wejścia w życie ustawy kościelne osoby prawne było ich wymienienie między innymi w ostatnim wydany druk przez diecezję lub archidiecezję, przed wejściem w życie ustawy, wykazie jednostek kościelnych i duchowieństwa (schematyzmie diecezjalnym). Nawiązując do tego przepisu, Sąd Najwyższy argumentował, że trafnie w judykaturze podniesiono, iż celem tego unormowania nie było przyznanie jednostkom kościelnym osobowości prawnej, lecz tylko jej potwierdzenie, co do osób wcześniej już istniejących (por. uzasadnienie postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 10 lipca 2009 r., II CSK 69/09, OSP 2011, nr 4, poz. 45).

Zgodnie z art. 36 ustawy z dnia 18 lipca 1950 r. - Przepisy ogólne prawa cywilnego, a następnie art. 35 k.c., osobowość prawna powinna wynikać z przepisu ustawy. W art. 70 ust. 2 Konstytucji z dnia 22 lipca 1952 r. przewidziano, że ustawa określi stosunek państwa do Kościoła, co nastąpiło dopiero w ustawie z dnia 17 maja 1989 r. Do chwili wejścia w życie przepisów tej ustawy, tj. do dnia 23 maja 1989 r., nie było w systemie prawa przepisu rangi ustawowej przyznającego osobowość prawną parafiom. Jedynie w wymienionym wcześniej zarządzeniu Dyrektora do Spraw Wyznań z dnia 13 sierpnia 1971 r. w sprawie wykonania przepisów o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych w § 1 pkt 1 wyszczególniono m.in. parafie jako kościelne osoby prawne, których dotyczy postępowanie mające na celu wydanie decyzji stwierdzającej przejście na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego własności nieruchomości, określonych w art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. Pojęcie kościelnych osób prawnych użyte zostało także w rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 20 lutego 1962 r. w sprawie prowadzenia ksiąg przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje duchowne (Dz.U. Nr 18, poz. 77 ze zm.). W rozporządzeniu tym nie wymieniono jednak wprost parafii jako kościelnej osoby prawnej.

Uznanie w orzecznictwie, przed wejściem w życie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, że parafie posiadały osobowość prawną nie miało więc dostatecznego oparcia w przepisach prawa. Dotyczyło to także kwestii wejścia parafii w sytuację prawną kościelnych osób prawnych – beneficjów proboszczowskich i kościołów parafialnych działających na obszarze poszczególnych parafii, którą przyjmowano mimo braku przepisu przewidującego taki skutek prawny. W okresie poprzedzającym wejście w życie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. faktycznie więc uznawano osobowość prawną parafii, pomimo nieposiadania przez nie osobowości prawnokanonicznej w czasie obowiązywania kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. Mimo kontrowersyjnej argumentacji prawnej, przedstawione orzeczenia Sądu Najwyższego z tego okresu odnoszące się do sytuacji prawnej kościelnych osób prawnych, miały wpływ na obrót prawny, w którym uczestniczyły parafie, a przestały uczestniczyć inne kościelne jednostki organizacyjne działające na poziomie parafialnym, tj. beneficja proboszczowskie oraz kościoły parafialne posiadające osobowość prawną według kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.

Na sytuację prawną parafii istotny wpływ miało wejście w życie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, która przyznała osobowość prawną parafiom (art. 7 ust. 1 pkt 5). Ustawa określała sposób nabywania osobowości prawnej na przyszłość przez nowotworzone jednostki organizacyjne Kościoła (art. 10 i 13), jak również odnosiła się w art. 72 do osobowości prawnej istniejących już w chwili wejścia w życie ustawy kościelnych jednostek organizacyjnych. Artykuł 72 ust. 1 stanowił, że dowodem posiadania osobowości prawnej przez istniejące, w dniu wejścia w życie ustawy osoby prawne jest wymienienie ich w ostatnim wydanym drukiem przez diecezję lub archidiecezję przed wejściem w życie ustawy wykazie jednostek kościelnych i duchowieństwa (schematyzmie diecezjalnym), ankiecie statystycznej zakonu lub prowincji zakonnej, złożonej według stanu z dnia 31 grudnia 1988 r. Urzędowi do Spraw Wyznań albo w decyzjach o niezgłoszeniu zastrzeżeń przeciwko utworzeniu parafii, wydanych na podstawie art. 1 i 2 dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych (Dz.U. z 1957 r. Nr 1, poz. 6). Zgodnie z ust. 2 tego artykułu, gdy osoba prawna nie

jest wykazana w dokumentach, o których mowa w ust. 1, władza kościelna miała nadesłać, w terminie sześciu miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy, ich wykaz organom administracji państwowej, wymienionym w art. 13 ust. 2.

W postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 10 lipca 2009 r., II CSK 69/09, wskazano, że celem art. 72 u.s.p.k.k. nie było przyznawanie kościelnym osobom prawnym osobowości prawnej prawa polskiego, lecz jedynie uporządkowanie stanu prawnego. Z przepisu tego nie wynika jednak, jak daleko wstecz sięga jego oddziaływanie, zatem w odniesieniu do tej kwestii odwołano się do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1963 r., I CR 223/63. Ponadto stwierdzono, że ustawodawca, uchwalając art. 72 uznał osobowość prawną instytucji kościelnych, które wcześniej uzyskiwały ją na podstawie prawa kanonicznego.

Odnosnie do zakresu czasowego oddziaływania tego przepisu wyrażone zostały rozbieżne opinie w piśmiennictwie. Wskazano, że chwilą uzyskania osobowości prawnej przez osoby prawne, o których mowa w art. 72 u.s.p.k.k., jest pojawienie się ich w obrocie prawnym, która w praktyce najczęściej była zbieżna z uzyskaniem przez nie osobowości prawnej na gruncie prawa kanonicznego. Jeżeli zaś chodzi o osoby prawne, które powstały w okresie obowiązywania Konkordatu z 1925 r., problem ten należy rozwiązać na podstawie przepisów obowiązujących w chwili ich powstania, bowiem za takim stanowiskiem przemawia wzgląd na bezpieczeństwo obrotu. Według innego poglądu odnoszącego się już wprost do parafii, uznanie jej osobowości prawnej na podstawie art. 72 u.s.p.k.k. sięga daty wejścia w życie ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i innych związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz.U. Nr 16, poz. 156). Dotyczy to jednak tylko tych parafii, które były położone na ziemiach Zachodnich i Północnych Polski. Wyrażono także pogląd, że uznanie osobowości prawnej parafii sięga daty wejścia w życie kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r., w którym uznano osobowość prawną parafii.

Jeszcze przed wejściem w życie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. przestał obowiązywać kodeks prawa kanonicznego z 1917 r., którego moc została uchylona

przepisem kan. 6 § 1 k.p.kan. z 1983 r. Przepisy kodeksu zawierają szczegółowe regulacje dotyczące osób prawnych. Według kan. 113 § 2, oprócz osób fizycznych są w Kościele także osoby prawne, które w myśl kan. 114 § 1 są ustanowione albo na mocy samego przepisu prawa, albo przez specjalne przyznanie kompetentnej władzy. Zgodnie z kan. 120 § 1, osoba prawna ze swej natury trwa nieprzerwanie. Wygasa jednak, jeżeli zostanie zniesiona przez kompetentną władzę albo nie działa przez okres stu lat. Według kan. 123, po wygaśnięciu publicznej osoby prawnej przeznaczenie jej dóbr i praw dziedzicznych, jak również zobowiązań jest regulowane prawem i statutami; jeżeli one milczą, przechodzą na osobę bezpośrednio wyższą; należy jednak zawsze zachować wolę fundatorów lub ofiarodawców oraz prawa nabyte. Po wygaśnięciu prywatnej osoby prawnej przeznaczenie jej dóbr i zobowiązań rządzi się własnymi statutami. Parafii dotyczy m.in. kan. 515, zgodnie z którym parafia jest określoną wspólnotą wiernych, utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym, nad którą pasterską pieczę, pod władzą biskupa diecezjalnego, powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi. Erekcja parafii, zniesienie jej lub dokonywanie w niej zmian, należy do wyłącznej kompetencji biskupa diecezjalnego, przy czym parafia erygowana zgodnie z prawem posiada mocą samego prawa osobowość prawną.

Przepisy kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. nie wymieniły kościołów parafialnych wśród kościelnych osób prawnych. Przewidywały natomiast sukcesywną likwidację beneficjów proboszczowskich w procedurze uregulowanej w kan. 1272 i 1274. Zgodnie z kan. 1272, w krajach, gdzie istnieją jeszcze beneficja w ścisłym znaczeniu, do Konferencji Episkopatu należy odpowiednimi normami, uzgodnionymi ze Stolicą Apostolską i przez nią zatwierdzonymi, tak określić sposób zarządzania tymi beneficjami, żeby dochody, a nawet, jeśli to możliwe, samo uposażenie beneficjów powoli było przenoszane na instytucję, o której mowa kan. 1274 § 1. Kanon ten stanowi, że w poszczególnych diecezjach powinna istnieć specjalna instytucja, gromadząca dobra i ofiary przeznaczone na utrzymanie duchownych, którzy pełnią służbę dla dobra diecezji, zgodnie z postanowieniem kan. 218, chyba że inaczej temu zaradzono.

W ocenie Sądu Najwyższego, art. 72 u.s.p.k.k. potwierdzający posiadanie osobowości prawnej przez istniejące w dniu wejścia w życie tej ustawy osoby

prawne, dotyczy osób, o których mowa w przepisach tej ustawy, w tym parafii. Nie można podzielić stanowiska, że zakres czasowy oddziaływania art. 72 u.s.p.k.k. należy wiązać z chwilą wejścia w życie kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. Nie wynika to z treści tego przepisu, a wskazane w art. 72 ust. 1 pkt 1-3 dowody na potwierdzenie posiadania osobowości prawnej przez podmioty, których dotyczy art. 72, mogą pochodzić z czasu poprzedzającego wejście w życie kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. Poza tym, jak już wyjaśniono, parafie pojawiły się w obrocie prawnym zanim uznano ich osobowość prawną na podstawie przepisów Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. Wobec tego nie można wiązać udziału parafii w obrocie prawnym z chwilą uznania ich osobowości prawnej na gruncie przepisów prawa kanonicznego. Przy takim założeniu art. 72 u.s.p.k.k. w odniesieniu do parafii tylko w nieznacznym zakresie miałby charakter porządkujący i w niewielkim zakresie chroniłby interesy osób trzecich, które w okresie poprzedzającym wejście w życie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. weszły w relacje prawne z parafiami, gdyż zakres oddziaływania tego przepisu obejmowałby tylko okres od końca listopada 1983 r. (wejścia w życie kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r.), mimo że ustawa ta nie uznawała osobowości prawnej ani kościołów parafialnych, ani beneficjów proboszczowskich, nie regulowała także procedury ich zniesienia. Nie dotyczył ich art. 59 ustawy, zgodnie z którym w razie zniesienia kościelnej osoby prawnej, jej majątek przechodzi na nadrzędną kościelną osobę prawną, a jeżeli taka osoba nie istnieje lub nie działa w Polsce, majątek ten przechodzi na Konferencję Episkopatu Polski lub Konferencję Wyższych Przełożonych Zakonnych. Użyte w tym przepisie sformułowanie dotyczące „zniesienia kościelnej osoby prawnej” należy odnieść do takiej osoby, która została wymieniona w katalogu kościelnych osób prawnych w ustawie z dnia 17 maja 1989 r. Przepis art. 59 u.s.p.k.k. działał na przyszłość, określając konsekwencje zniesienia osób prawnych, o których mowa w przepisach tej ustawy. Unormowanie to nie miało zatem zastosowania do innych kościelnych osób prawnych, w tym beneficjów proboszczowskich oraz kościołów parafialnych działających na podstawie przepisów Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.

Odmienne wykładnia art. 72 ust. 1 u.s.p.k.k., negująca potwierdzenie przez ustawodawcę osobowości prawnej parafii w okresie poprzedzającym wejście w życie przepisów kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r., mogłaby prowadzić do

podważenia skutków prawnych wynikających z uczestniczenia parafii w obrocie prawnym już od kilkudziesięciu lat, gdy uznano w orzecznictwie osobowość prawną parafii oraz ich sukcesję, w miejsce działających wcześniej na ich terytorium kościelnych osób prawnych - beneficjów proboszczowskich oraz kościołów parafialnych. Nie może przy tym ująć uwagi, że zgodnie z kan. 515 § 3 k.p.kan. z 1983 r., parafie posiadają osobowość prawną od chwili ich erygowania, co może stanowić dodatkowy argument, że chwila ta może poprzedzać wejście w życie tego kodeksu. Za przyjętym stanowiskiem, przemawiają więc wnioski wynikające z wykładni funkcjonalnej, której zastosowanie uzasadnia wzgląd na ochronę interesów uczestników obrotu prawnego, którzy dostosowali się do ustabilizowanej w orzecznictwie, przed wejściem w życie ustawy z dnia 17 maja 1989 r., wykładni przepisów dotyczących statusu prawnego jednostek organizacyjnych Kościoła.

Należy też uwzględnić, że w związku z wejściem w życie kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. istotnej zmianie uległ ustrój kościelnych osób prawnych działających na poziomie parafii oraz warunki zarządzania należącego do nich majątku. Parafie, które uzyskały osobowość prawną, mogły zarządzać majątkiem służącym ich potrzebom, przejmując w ten sposób funkcje gospodarcze kościelnych osób prawnych działających na poziomie parafii, w tym beneficjów proboszczowskich i kościołów parafialnych. Posiadany przez te kościelne osoby prawne majątek służył parafiom, w których granicach terytorialnych działały te kościelne osoby prawne. W związku z tym oraz treścią kan. 515 § 3 k.p.kan. z 1983 r. wskazano w piśmiennictwie, że parafie z mocy prawa weszły w prawa majątkowe ustępujących osób prawnych, stając się ich następcami prawnymi, do czego skłania wykładnia gramatyczna, systemowa oraz funkcjonalna przepisów prawa kanonicznego.

W rozważanym przypadku nie ma zastosowania ani kan. 374 k.p.kan. z 1917 r., ani kan. 123 k.p.kan. z 1983 r., zgodnie z którymi po wygaśnięciu osoby prawnej jej dobra i prawa dziedziczne przechodzą na osobę bezpośrednio wyższą, jeżeli prawo lub statuty nie przesądzą o ich określonym przeznaczeniu. W odniesieniu do majątku beneficjalnego jego celem było utrzymanie beneficjenta, czyli proboszcza parafii, przy której utworzono beneficjum, celem zaś majątków stanowiących własność kościołów parafialnych było zabezpieczenie innych

potrzeb związanych z funkcjonowaniem parafii. Przekazanie majątku należącego do kościoła parafialnego albo beneficjum proboszczowskiego na podstawie wymienionych kanonów wyższej osobie prawnej ze względu na funkcje gospodarcze tego majątku, stanowiącego wyposażenie parafii, byłoby sprzeczne z wolą jego fundatorów i darczyńców i celami, do których majątek ten miał służyć.

Na rozstrzygnięcie przedstawionego zagadnienia prawnego nie ma wpływu uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego - zasada prawna - z dnia 19 grudnia 1959 r., I CO 42/59 oraz wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 2016 r., II CSK 634/15. Zgodnie z art. 2 ust. 1 lit. c) dekretu z dnia 8 marca 1946 r., z mocy samego prawa przechodził na własność Skarbu Państwa wszelki majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych z wyłączeniem osób prawnych prawa publicznego. Według natomiast art. 2 ust. 4 tego dekretu, majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego (ust. 1 lit. c) przechodził z mocy samego prawa na własność odpowiednich polskich osób prawnych. W powołanej uchwale składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego przyjęto, że jednostki organizacyjne związków wyznaniowych działających na obszarze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nie mogą być uważane w stosunku do niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego za odpowiednie osoby prawne w rozumieniu art. 2 ust. 4 dekretu z dnia 8 marca 1946 r. Związki wyznaniowe uznane przez państwo, a wśród nich Kościół rzymskokatolicki, miały w świetle ustawodawstwa niemieckiego przymiot osób prawnych prawa publicznego. Majątek więc tych związków podlegał klauzuli art. 2 ust. 1 lit. c dekretu z dnia 8 marca 1946 r.

Przejście majątku niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego na własność jednostek organizacyjnych związków wyznaniowych działających na obszarze Polski, mogłoby nastąpić tylko w wypadku, gdyby związki te miały przymiot osób prawnych prawa publicznego w ustawodawstwie polskim z okresu wydania powołanego dekretu. Związki religijne (wyznania) uznane, o uregulowanym ustawowo stosunku do państwa i ich osoby prawne, a więc również Kościół rzymskokatolicki, nie są jednak osobami prawnymi prawa publicznego. W szczególności w chwili wydania dekretu z dnia 8 marca 1946 r. nie było już żadnych aktów mogących przemawiać za publicznoprawnym charakterem

jednostek organizacyjnych Kościoła, zatem majątek niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego nie przeszedł z mocy samego prawa na wspomniane związki religijne.

Przekazanie majątku pozostałego po niemieckich i gdańskich związkach religijnych stanowiących osoby prawne prawa publicznego na własność związków wyznaniowych, jako nieposiadających charakteru osób prawnych prawa publicznego, mogłoby więc nastąpić w sposób ogólnie przyjęty przy rozporządzaniu mieniem państwowym, tj. na podstawie odpowiedniej ustawy określającej tryb i warunki przekazywania wymienionego mienia na własność określonych jednostek organizacyjnych związków wyznaniowych działających na obszarze Państwa. Argumentacja zawarta w uzasadnieniu omawianej uchwały, która została podzielona w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 2016 r., II CSK 634/15, nie ma znaczenia dla rozstrzygnięcia przedstawionego zagadnienia prawnego, gdyż nieruchomości, z których przejęciem przez Państwo związane jest dochodzone przez powódkę roszczenie, nie podlegały przepisom dekretu z dnia 8 marca 1946 r. Z chwilą wejścia w życie jego przepisów nie stanowiły one własności niemieckiej lub gdańskiej osoby prawnej prawa publicznego. Katolicka Gmina Kościelna w M., działająca na terenie parafii, która po pierwszej wojnie światowej znalazła się w granicach Państwa Polskiego, z chwilą wejścia w życie Konkordatu z 1925 r. utraciła byt prawny i tym samym status niemieckiej osoby prawnej prawa publicznego, a w jej prawa majątkowe, w tym do nieruchomości, weszły kościelne polskie osoby prawne.

Z tych względów podjęto uchwałę, jak na wstępie.

jw